ODIL YOQUBOV ROMANLARIDA INSON RUHIYATI VA MA'NAVIY QADRIYATLAR TALQINI

Qosimova Sadoqat Bahriddin qizi, *Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili) yo'nalishi 1-kurs talabasi, sadoqatqosimova378@gmail.com*

Ilmiy rahbar: Ismatova Shaxnoza Ahror qizi, *Iqtisodiyot va pedagogika universiteti v.b.dotsenti, f.f.f.d, shaxnozaismatova006@gmail.com*

Annotatsiya. Maqolada XX asr o'zbek nasri taraqqiyotida Odil Yoqubov ijodining tutgan o'rni, yozuvchining tarixiy va zamonaviy mavzulardagi asarlarida inson shaxsiyati, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy ziddiyatlarning badiiy talqini tahlil qilinadi. Xususan, "Ulug'bek xazinasi", "Ko'hna dunyo" va "Diyonat" romanlari misolida tarixiy haqiqat va badiiy to'qima munosabati, qahramonlar ruhiyatini yoritish, xarakter yaratish, konfliktni shakllantirish hamda muallifning estetik pozitsiyasini namoyon etish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Tahlil natijasida Odil Yoqubov nasrining muhim jihatlari tarixiy voqelikni inson taqdiri bilan bog'lash, ma'naviy tanlov muammosini markazga qo'yish va ijtimoiy masalalarni psixologik tasvir orqali ochib berishda namoyon bo'lishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Odil Yoqubov, o'zbek nasri, tarixiy roman, psixologizm, badiiy mahorat, xarakter, konflikt, ma'naviy-axloqiy muammolar, tarixiy xotira, romanchilik.

Kirish

XX asr o'zbek adabiyoti milliy badiiy tafakkur taraqqiyotida murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, estetik izlanishlar va janriy yangilanishlar bilan xarakterlanadi. Mazkur davrda nasr, xususan, qissa va roman janrlari rivojlanib, inson shaxsiyati, jamiyat va individ munosabatlari, tarixiy xotira hamda ma'naviy qadriyatlarni badiiy tadqiq etish imkoniyatlari kengaydi [Boltaeva, 2005: 45]. Nasrning taraqqiyoti nafaqat voqelikni

tasvirlash usullarining takomillashuvi, balki qahramon ruhiyatini ochish, ijtimoiy ziddiyatlarni badiiy umumlashtirish va hayotiy muammolarni falsafiy mushohada qilish bilan ham bog‘liq bo‘ldi [Karimov, 2014: 112].

Ana shu adabiy jarayonda Odil Yoqubov ijodi alohida o‘rin tutadi. Yozuvchi tarixiy va zamonaviy mavzularni yoritish orqali inson, jamiyat, ma’rifat, adolat va vijdon munosabatlarini badiiy tadqiq etdi [Normatov, 1978: 88]. Uning romanlarida tarixiy shaxslarning murakkab taqdiri bilan zamonaviy inson oldida turgan ma’naviy muammolar o‘rtasidagi mushtaraklik namoyon bo‘ladi. Adib uchun tarix shunchaki o‘tmish voqealarini qayta hikoya qilish vositasi emas, balki insoniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni anglash imkoniyatidir [Sharafiddinov, 1993: 54].

Odil Yoqubov nasrining badiiy qimmati, avvalo, voqealar rivojini qahramonlarning ruhiy holati, qarashlari va ma’naviy tanlovi bilan uzviy bog‘lashida ko‘rinadi. Shu jihatdan yozuvchi ijodini tarixiylik, psixologik tasvir, xarakter yaratish va konflikt poetikasi nuqtayi nazaridan o‘rganish XX asr o‘zbek romanchiligining badiiy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi [Yo‘ldosh, 2010: 76].

Mazkur maqolaning maqsadi XX asr o‘zbek nasri taraqqiyotida Odil Yoqubov ijodining o‘rnini ochib berish hamda uning badiiy mahoratini muayyan asarlar tahlili asosida yoritishdan iborat. Ushbu maqsad doirasida tarixiy romanlarda milliy xotira va ma’rifat masalalari, zamonaviy mavzudagi asarlarda ma’naviy-axloqiy ziddiyatlar, shuningdek, psixologik tasvir va konfliktning badiiy vazifalari ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda adabiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va psixologik tahlil usullariga tayaniladi. Adabiy-tahliliy yondashuv asarlarning mavzusi, g‘oyaviy yo‘nalishi, obrazlar tizimi va badiiy qurilishini o‘rganishga imkon beradi. Qiyosiy-tipologik yondashuv yozuvchining tarixiy va zamonaviy mavzulardagi asarlarida uchraydigan umumiy badiiy tamoyillarni aniqlash uchun qo‘llanadi. Psixologik tahlil esa qahramonlarning ichki kechinmalari, qaror qabul qilish jarayoni va ma’naviy ziddiyatlarini izohlashga xizmat

qiladi. Tahlil obyekti sifatida Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi”, “Ko‘hna dunyo” va “Diyonat” romanlari tanlandi [Yoqubov, 2000; Yoqubov, 1982; Yoqubov, 1977]. Ushbu asarlar yozuvchi ijodida tarixiy voqelikni badiiy talqin qilish hamda zamonaviy ijtimoiy-axloqiy muammolarni yoritish xususiyatlarini kuzatish imkonini beradi. Tadqiqotning talqinlari asarlarning mavzu-g‘oyaviy yo‘nalishi va badiiy xususiyatlarini tahlil qilishga asoslanadi.

Muhokama va natijalar

Yoqubov ijodiy merosi janr, mavzu va badiiy ifoda jihatidan rang-barangligi bilan ajralib turadi. Adib qissa, roman, dramaturgiya va publitsistika sohalarida faoliyat yuritib, inson va jamiyat munosabatlarini turli badiiy shakllarda yoritdi. “Tengdoshlar”, “Ikki muhabbat”, “Muqaddas” kabi ilk asarlaridan boshlab, keyingi yirik nasriy asarlarigacha bo‘lgan ijodiy yo‘lida inson xarakteri, hayotiy tanlov va ijtimoiy muhitning shaxs taqdiriga ta’siri muhim o‘rin egallaydi [Normatov, 1978: 92].

Yozuvchi nasrining o‘ziga xos xususiyati voqealarni tashqi bayon qilish bilan cheklanmasdan, ularning inson ruhiyatidagi aks-sadosini ko‘rsatishga intilishida namoyon bo‘ladi. Qahramonlarning xatti-harakatlari ularning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va muayyan vaziyatda qanday qaror qabul qilishi bilan bog‘liq holda yoritiladi. Natijada badiiy konflikt faqat personajlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik emas, balki insonning o‘z qarashlari, vijdoni va manfaatlari bilan yuzlashuvi shaklida ham namoyon bo‘ladi.

Odil Yoqubov ijodida tarixiy va zamonaviy mavzularning uyg‘unligi alohida ahamiyatga ega. Tarixiy romanlarda o‘tmish voqeliklari orqali ilm, ma’rifat, hokimiyat va inson erkinligi masalalari yoritilsa, zamonaviy hayotga bag‘ishlangan asarlarda jamiyatdagi axloqiy munosabatlar, mansab mas’uliyati va vijdon muammolari badiiy tadqiq etiladi [Yo‘ldosh, 2010: 81]. Mazkur yo‘nalishlar bir-biridan mavzu jihatidan farqlansa-da, ularni inson qadr-qimmati va ma’naviy mas’uliyat masalalari birlashtirib turadi.

Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” romani o‘zbek tarixiy romanchiligining muhim namunalaridan biridir [Yoqubov, 2000]. Asarda Mirzo Ulug‘bek faoliyati, ilm-fanga munosabati va o‘z davrining murakkab siyosiy-ma’naviy muhiti bilan bog‘liq ziddiyatlar badiiy talqin qilinadi. Yozuvchi tarixiy shaxs obrazini yaratishda uning davlat arbobi va olim sifatidagi faoliyatini o‘zaro bog‘liq holda yoritishga intiladi. Shu orqali ilmiy tafakkur, ma’rifat va siyosiy manfaatlar o‘rtasidagi murakkab munosabatlar ochib beriladi [Sharafiddinov, 1993: 60].

Roman nomidagi “xazina” tushunchasi asarning g‘oyaviy yo‘nalishini anglashda muhim ramziy imkoniyatga ega. Uni faqat moddiy boylik bilan bog‘lab talqin qilish yetarli emas: asar mazmuni doirasida ilmiy meros, tafakkur va ma’rifiy qadriyatlar masalasi ham muhim o‘rin tutadi. Bunday talqin tarixiy merosning avlodlar uchun ahamiyatini anglashga yordam beradi. Biroq ramzning mazmunini to‘liq ochish uchun uning roman voqealari, obrazlar tizimi va matndagi aniq badiiy ifodalar bilan aloqasini ham ko‘rsatish lozim.

Mirzo Ulug‘bek va Ali Qushchi obrazlari orqali ilm ahlining tarixiy sharoitdagi faoliyati, ma’rifiy maqsadlari va murakkab vaziyatlarda tutgan o‘rni yoritiladi. Bu obrazlarning badiiy vazifasi ilmiy izlanishning shaxsiy manfaatlardan yuqori turuvchi qadriyat sifatidagi ahamiyatini ko‘rsatish bilan belgilanadi [Yoqubov, 2000: 115]. Shu jihatdan roman tarixiy shaxslar taqdirini tasvirlash bilan birga, ilm va ma’rifatning jamiyat hayotidagi o‘rni haqida mushohada yuritishga undaydi.

“Ko‘hna dunyo” romanida Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlar hayoti hamda ilmiy faoliyati bilan bog‘liq tarixiy muhit badiiy talqin etiladi [Yoqubov, 1982]. Asarda ilmiy tafakkur va hokimiyat munosabatlari, olimning jamiyatdagi mavqei hamda ma’naviy mustaqillik masalalarini tahlil qilish imkoniyati mavjud. Yozuvchi tarixiy shaxslarning faoliyatini faqat ilmiy yutuqlar bilan cheklamay, ularning insoniy qiyofasi va davr sharoiti bilan aloqador holda ko‘rsatishga intiladi.

"Ulug'bek xazinasi" va "Ko'hna dunyo" romanlarini qiyosiy o'rganish Odil Yoqubovning tarixiy mavzuga murojaat qilishidagi umumiy tamoyillarni aniqlashga yordam beradi [Karimov, 2014: 125]. Har ikki asarda tarixiy shaxs va uning davri o'rtasidagi munosabat, ilm-ma'rifatning qadri hamda insonning murakkab ijtimoiy sharoitdagi o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, har bir romanning alohida tarixiy muhiti, obrazlar tizimi va syujet qurilishi mustaqil tahlilni talab qiladi. Demak, yozuvchining tarixiy romanlaridagi badiiy mahorat tarixiy voqealarni qayta bayon etish bilangina belgilanmaydi. Uning muhim jihati tarixiy shaxslar taqdiri orqali umuminsoniy masalalarni badiiy muhokama qilish, o'tmish va bugun o'rtasida ma'naviy mushtaraklik hosil qilish imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Odil Yoqubovning "Diyonat" romani zamonaviy hayot muammolarini, xususan, insonning axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni o'rganish uchun muhim manbadir [Yoqubov, 1977]. Asarda diyonat, vijdon, halollik va shaxsiy manfaat masalalari inson xarakteri hamda uning jamiyatdagi xatti-harakatlari bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Mazkur muammolar romanning g'oyaviy yo'nalishini belgilab, qahramonlarning qarorlari va munosabatlariga ma'naviy mezon asosida baho berish imkonini yaratadi.

Otaqo'zi va Normurod domla obrazlari orqali insonning hayotiy qarashlari, manfaatlari va axloqiy mas'uliyati bilan bog'liq masalalarni tahlil qilish mumkin [Yoqubov, 1977: 142]. Bunday obrazlar talqini qahramonlarni faqat ijobiy yoki salbiy sifatlar asosida baholash bilan cheklanmasdan, ularning xatti-harakatlarini yuzaga keltiruvchi sabablarni ham aniqlashni talab etadi. Badiiy xarakter murakkabligi personajning qarorlari, boshqalar bilan munosabatlari va o'z qilmishlariga munosabati orqali namoyon bo'ladi.

Romanning badiiy xususiyatlaridan biri sifatida axloqiy muammoning shaxsiy taqdir bilan bog'lanishini ko'rsatish mumkin. Vijdon va manfaat o'rtasidagi ziddiyat qahramonning ichki dunyosini ochish, uning qarashlarini sinovdan o'tkazish va muallif

ilgari surayotgan g‘oyani badiiy ifodalashga xizmat qiladi [Normatov, 1978: 105]. Shu sababli konfliktni faqat voqealar rivojini tezlashtiruvchi vosita sifatida emas, balki insonning ma’naviy qiyofasini namoyon etuvchi omil sifatida ham baholash lozim.

“Diyonat” romanining tahlili Odil Yoqubov nasrida axloqiy muammolar mavhum tushunchalar shaklida emas, balki konkret insoniy munosabatlar va hayotiy vaziyatlar orqali yoritilishini ko‘rsatadi. Bu esa asarning tarbiyaviy mazmuni bilan bir qatorda, inson xarakteri va jamiyatdagi ma’naviy muhitni badiiy o‘rganish imkoniyatini ham belgilaydi. Badiiy asarda konflikt syujetning rivojlanishini ta’minlovchi vosita bo‘lish bilan birga, personajlarning xarakterini ochish va asarning g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtirish vazifasini ham bajaradi. Odil Yoqubov ijodida ijtimoiy qarama-qarshiliklar ko‘pincha axloqiy tanlov va shaxsiy mas’uliyat masalalari bilan bog‘lanadi. Natijada tashqi voqealar qahramonning ichki holati bilan uzviy aloqada tasvirlanadi.

Yozuvchi asarlaridagi dialoglarni ham xarakter yaratish vositasi sifatida o‘rganish mumkin. Personajlarning o‘zaro suhbatlari orqali ularning dunyoqarashi, manfaatlari, e’tiqodi va muayyan vaziyatga munosabati namoyon bo‘ladi. Dialogning badiiy samaradorligi faqat fikr almashinuvida emas, balki aytilgan va aytilmagan ma’nolar, qarama-qarshi pozitsiyalar hamda suhbat davomida yuzaga keladigan ruhiy o‘zgarishlarda ko‘rinadi [Yo‘ldosh, 2010: 94].

Odil Yoqubovning dramaturgiya sohasidagi tajribasi uning nasriy asarlaridagi dramatik vaziyatlar va dialoglar xususiyatini o‘rganishda e’tiborga molik omildir. Biroq bu ta’sirni ilmiy jihatdan asoslash uchun muayyan roman yoki qissadan dialog namunalarini tanlash, ularning kompozitsion vazifasini va qahramon xarakterini ochishdagi rolini ko‘rsatish zarur.

Adib nasrida tarixiy va zamonaviy mavzularning turlicha ifodalanishi ham badiiy mahoratning muhim jihatlaridan biridir. Tarixiy asarlarda davr ruhi va tarixiy shaxslarning faoliyati markazga chiqsa, zamonaviy mavzudagi asarlarda kundalik hayot, ijtimoiy munosabatlar va ma’naviy tanlovlar muhim o‘rin egallaydi. Shunga qaramay,

har ikki yo‘nalishda inson xarakterini ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tasvirlash tamoyili kuzatiladi.

Ko‘rib chiqilgan asarlar tahlili Odil Yoqubov ijodida bir necha o‘zaro bog‘liq badiiy tamoyil mavjudligini ko‘rsatadi. Birinchidan, tarixiylik va inson taqdiri o‘rtasidagi munosabat yozuvchining tarixiy romanlarida muhim ahamiyat kasb etadi. “Ulug‘bek xazinasi” va “Ko‘hna dunyo” asarlarida tarixiy shaxslar faoliyati davrning siyosiy va ma’naviy sharoitlari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Bu yondashuv tarixiy voqelikni insoniy qadriyatlar masalasi bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, ma’naviy-axloqiy muammolar yozuvchi ijodining muhim g‘oyaviy yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. “Diyonat” romanida vijdon, halollik, diyonat va manfaat masalalarining qahramonlar taqdiri bilan bog‘lanishi insonning axloqiy mas’uliyatini badiiy anglash imkonini beradi. Uchinchidan, psixologik tasvir va konflikt xarakter yaratishning muhim vositalari hisoblanadi. Qahramonlarning ichki ziddiyatlari va hayotiy qarorlari orqali asarning g‘oyaviy mazmuni ochiladi. Bunda personajlarning xatti-harakatlarini faqat tashqi voqealar bilan emas, balki ularning qarashlari va ma’naviy mezonlari bilan bog‘liq holda izohlash zarur. To‘rtinchidan, tarixiy va zamonaviy mavzular o‘rtasidagi mushtaraklik Odil Yoqubov ijodini yaxlit hodisa sifatida o‘rganish imkonini beradi. Tarixiy romanlarda ilm-ma’rifat va insoniy qadriyatlar masalasi, zamonaviy asarlarda esa vijdon va ijtimoiy mas’uliyat muammosi turli badiiy shakllarda ifodalanadi.

Mazkur natijalar yozuvchi ijodining asosiy xususiyatlarini umumlashtirishga imkon bersa-da, ular asarlarning to‘liq matni asosida olib boriladigan batafsil tahlil bilan yanada aniqlashtirilishi lozim. Xususan, badiiy detallar, muallif nutqi, dialoglar, kompozitsion yechimlar va qahramonlar nutqidan aniq namunalar keltirish xulosalarning dalillilik darajasini oshiradi.

Xulosa

Odil Yoqubov XX asr o‘zbek nasri taraqqiyotida tarixiy va zamonaviy mavzularni badiiy talqin etish, inson ruhiyatini yoritish hamda ma’naviy-axloqiy muammolarni tadqiq qilishga katta e’tibor qaratgan ijodkorlardan biridir. Uning “Ulug‘bek xazinasi”, “Ko‘hna dunyo” va “Diyonat” romanlari yozuvchi ijodidagi tarixiylik, psixologik tasvir va axloqiy konflikt xususiyatlarini o‘rganish uchun muhim material beradi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, adibning tarixiy romanlarida ilm-ma’rifat, tarixiy xotira va inson taqdiri masalalari o‘zaro bog‘liq holda yoritiladi. Zamonaviy mavzudagi asarlarida esa vijdon, diyonat, halollik va shaxsiy manfaat o‘rtasidagi ziddiyatlar badiiy talqinning muhim yo‘nalishini tashkil etadi. Bu ikki yo‘nalishni birlashtiruvchi jihat insonning ma’naviy qiyofasiga, uning qarorlari va mas’uliyatiga e’tibor qaratilishidir. Yozuvchi mahoratini baholashda konfliktning xarakter yaratishdagi vazifasi, dialoglarning mazmuniy yuklamasi va tarixiy muhitning badiiy ifodalanishini birgalikda o‘rganish muhimdir. Shu asosda Odil Yoqubov ijodini tahlil qilish XX asr o‘zbek romanchiligining mavzu doirasi, inson konsepsiyasi va badiiy ifoda imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Adibning ijodiy merosini kelgusida yanada keng o‘rganish uchun romanlarning matniy tahlilini kuchaytirish, obrazlar tizimini qiyosiy tadqiq etish va badiiy vositalarning matndagi aniq namoyon bo‘lish shakllarini ko‘rsatish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boltayeva I., 2005. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent. – 240 b.
2. Karimov O., 2014. Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Sharq. – 320 b.
3. Normatov U., 1978. Qalb inqilobi. Toshkent: Adabiyot va san’at. – 240 b.
4. Sharafiddinov O., 1993. Istiqlol fidoiylari. Toshkent: Ma’naviyat. – 136 b.
5. Yo‘ldosh Q., 2010. Yonish kerak. Toshkent: Akademnashr. – 224 b.
6. Yoqubov O., 1977. Diyonat. Toshkent. – 288 b.
7. Yoqubov O., 1982. Ko‘hna dunyo. Toshkent. – 336 b.

8. Yoqubov O., 2000. Ulug‘bek xazinasi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – 320 b.